

(KİTAP DEĞERLENDİRME)

İBN-İ ARABÎ KELAMÎ TARTIŞMALAR, SORULAR, ŞÜPHELER

Dr. Mustafa AKMAN, Ekin Yay., İstanbul, 2017, (742 Sayfa)

Ömer Kıyak

Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Öğrencisi

Geliş Tarihi/Received:

11.03.2019

Kabul Tarihi/Accepted:

29.06.2019

e-Yayım/e-Printed:

29.06.2019

Mustafa Akman, Kalam Öğretim Üyesi olmasından mütevellit olsa gerek kitabının önsözünde çalışmasının çerçevesini, İbn-i Arabî'nin görüşleri ve bunların kelimî bağlamdaki tartışmalarına hasretmiştir. Yazar, İbn-i Arabî'nin yaygın kanaate ve tarihî süreçte tasavvuf dünyasına mensup bir sûfi olarak bilinmesine karşın özellikle intima, fikir, tercih ve tekliflerinin kimi zaman kelimî ile bir ilişkisinin olduğuna inanmaktadır. Yazarın tanıtımını yapacağımız bu eseri altı bölümden oluşmaktadır.

“İbn-i Arabî” başlıklı birinci bölümde (sf. 17-147) İbn-i Arabî'nin kim olduğuna (sf. 17-37), üslubuna (sf. 37-65), bilgi felsefesine (sf. 65-122), genelde sûfilerin (sf. 65-93) özelde ise kendisinin bilgi nazariyesine (sf. 94-122), eserlerinden de el-Fütûhat'ul-Mekkiyye ve Füsûs-ul-Hikem'de yer alan görüşlerine (sf. 122-147) değinilmiştir.

“Vahdet-i Vücûd Felsefesi” başlıklı (sf. 149-311) ikinci bölümde; vahdet-i vücûd felsefesine (sf. 151-199), velayet-nübüvvet tartışmalarına (sf. 199-226), mertebe-i insan veya insan-ı kâmil (sf. 226-243), Muhammedî hakikat (sf. 243-274), ricâlu'l-gayb/kozmik insan (sf. 274-311) konularına değinilmiştir.

Üçüncü bölüme “İsâ Aleyhisselam ve Firavuna Yaklaşımı” (sf. 315-360) adını veren yazar burada, İbn-i Arabî'nin İsâ Aleyhisselam (sf. 315-329) ve Firavun'a (sf. 329-360) yaklaşımına değinmektedir.

Dördüncü bölümün başlığı “Kadın, Din ve Cehenneme Yaklaşımı”dır (sf. 363-457). Burada kadın (sf. 363-379), din/dinlere, dinlerin birliği bağlamında aşk dinine (sf. 379-436) ve cehenneme yaklaşımına (sf. 436-457) değinilmiştir.

“Fikir Kaynakları, Şîa ve Felsefeyle İlişkisi” (sf. 461-540) başlıklı beşinci bölümde; Şîa tasavvufu (sf. 461-475) fikir kaynaklarına (sf. 475-540); bu anlamda felsefe ve filozoflar (sf. 476-503), İhvân-ı Safâ Risâleleri (sf. 503-516) ve kelâmcılara (sf. 516-527) işaret edilmiş, ilaveten değerlendirmeler (sf. 527-540) yapılmıştır.

Altıncı olan son bölümde ise “Tarih Seyrinde İbn-i Arabî ve Tenkidi” (sf. 543-661) üst başlığı altında tarihî seyrine, bu bağlamda Osmanlı düşüncesindeki izlerine (sf. 543-569) ve Batı âlemine etkisine (sf. 569-591) değinilmiş; İbn-i Arabî'ye, dolayısıyla felsefesine yönelik tenkide (sf. 591-627) yani tasavvufun içinden (sf. 598-611) ve dışından (sf. 611-627) zevatın eleştirisine yer verilmiştir. Bu arada yeri gelmişken tasavvufun ne olduğuna (sf. 627-661) dair de bir kısım değerlendirmeler yapılmıştır.

Yazar, eserin I. bölümünde İbn-i Arabî'yi sûfi bir filozof olarak tanımlamaktadır. Ona göre İbn-i Arabî küçüklüğünden itibaren ilim ortamında yetişmiştir. Yazar İbn-i Arabî'nin başlangıçta “manevî” bir işaretle inzivaya çekildiğini, Hızır'ın elinden hırka giydiğini ve akabinde kendisine marifet kapılarının açıldığını (sf. 17-18) söylemektedir.

Eserden İbn-i Arabî'nin herhangi bir mezhebe bağlı olmadığını ve ibadetlerde zâhirî, itikâdda ise batınî olduğunu (sf. 30); bununla beraber onun özgün ve özel bir kişiliğe sahip olduğunu öğreniyoruz. Keza eserden öğrendiğimize göre İbn-i Arabî'yi bir sûfi yapan şeyin tasavvufî geleneğin yöntemini kullanmış olmasıdır. O, bu yöntemi kullanırken de tasavvufu üst bir metafizik olarak görmüş ve ona köklü bir değişiklik kazandırmıştır (sf. 45).

Yazar İbn-i Arabî'nin anlaşılmasını zorlaştıran sebeplerden de bahsetmektedir. Bunlar hayal gücü ve şairane üslubundaki dağınıklığın yanında mecaz ve istiareyi çok kullanmasıdır. Bu sebeple mefhumu zorlaştırması nedeniyle mutasavvıflardan kimileri gayb aleminde kendisiyle bizzat görüştüğünü ve yardım aldıklarını ve onu ancak bu sayede anlayabildiklerini aktarmaktadır. Yazar, onun bu üslubu bilinçli bir şekilde seçtiğine dikkat çekmekte ve bu bağlamda anlaşılıyor ki İbn-i Arabî esasen yeni bir İslam modeli öngörmektedir, demektedir (sf. 48).

“Onu inceleyen kelâmcılar ile filozoflar tarafından çizilen İbn-i Arabî portresiyle, şifahî geleneği önceleyen mutasavvıflarca ortaya konan İbn-i Arabî portresi birbirinden çok farklıdır.” (sf. 38)

Bilgi nazariyesi bölümünde yazar sûfilerin kullandıkları bazı metotlardan söz etmektedir. Bunlar keşf, ilhamı ve müşahededir. Ancak bu metotlara dayalı bilginin doğruluğunun kendi aralarında bile tartışma konusu olduğunu aktarmaktadır. Yazar sûfilerin keşfi bilgiyi doğruluk, kesinlik ve korunmuşluk açısından vahiyle eşdeğer gördüklerini söylemektedir. (sf. 67-68) Kanımızca Akman'ın kitap boyunca serdettiği böylesi tespitleri, üzerinde düşünülme hak etmektedir.

“İbn-i Arabî, eserlerini herhangi bir müellif gibi düşünüp taşınarak yazmadığını, bu eserlerde yer alan bilgilerin zihinsel ürünler olmaktan ziyade birer ‘ilâhî imlâ’ olduğunu özellikle vurgulamıştır.” (sf. 49)

Eserde ehl-i tasavvufun batın ilmi açıklanırken bunun geçirdiği sürece ve tesirinde kaldığı Şiiliğe, İhvan-ı Safa'ya ve Yeni Eflatunculuğa dair görüşlerin yanı sıra, onları eleştiren ilim erbabına da yer verilmiştir. Ayrıca İbn-i Arabî'nin, zâhirî ilmi yani kesb yoluyla elde edilen ilmi, küçümseyerek sahiplerini ehl-i rüsum diyerek keşfi bilgiyi zahir ilmin önüne koyduğu belirtilmektedir. Yazar, İbn-i Arabî'nin bu iddialarına karşılık kendisinden delil istendiğinde sûfilere atfı meşhur olmuş “Sûfiler delil ikâme etmekten münezzehtir” (sf. 111) cevabını verdiğini söylemektedir. Akman okuyucuların bütün bunları, onun halüsinasyon gördüğüne bağlamaktadır. Ona göre bu aynı zamanda onun psikiyatrik halet-i rûhiyesinin ne durumda olduğunun bir göstergesidir. (sf. 117).

Füsûs'ul-Hikem İbn-i Arabî'nin bütün fikirlerinin özeti ve felsefî tasavvufi kaynak eserlerinin temel kitaplarından sayılan eseridir. İbn-i Arabî diğer eserlerinde olduğu gibi eserinin de mukaddes bir makamdan geldiğini kendisinin müellifi değil mütercimi olduğunu iddia etmektedir. Onun böylesi iddialarına karşın Akman, İbn-i Arabî de sonraki çömezleri gibi Allah ile doğrudan diyalog ve temas halinde olduğunu söylemekte ve kendisini ulvî bir dergâhın muvazzafı gibi konumlandırmaktadır, tespitinde bulunmaktadır (sf. 135).

Eserin II. bölümünde İbn-i Arabî'nin vahdet-i vücûd felsefesine değinilmiştir. Burada müellif, vahdet-i vücûd'un, Allah'tan başka bir varlık kabul etmeyen, varlıkların tamamını mutlak vücûdun isim ve sıfatlarının tecellisi sayan tasavvufî bir yaklaşım olduğunu ifade etmektedir (sf. 15-151). Ayrıca yazar kitapta sûfilerin eserlerinden faydalanılması gerektiğini belirtmektedir:

“İbn-i Arabî'nin metrukesinden de istifade edilebileceğini hatta edilmesi gerektiğini ifade etmeliyiz. Lakin yanlış olanın bunların yazıp çizdikleri her şeyin, ortaya koydukları her kanaatin mutlak doğru statüsünde telâkkî edilerek eleştirilemez ve reddedilemez kabul edilmesidir.” (sf. 277)

Yazar eserinin III. bölümünü İbn-i Arabî'nin İsa (a) ve Firavun'un imanına dair yaklaşımına ayırmıştır. İbn-i Arabî'nin eserlerinde Hz. İsa üzerinde genişçe durulduğunu ifade eden yazar burada İbn-i Arabî'nin söylemini eleştirmekte ve onun çeşitli çevrelerce, dindarlık bağlamında olağanüstü bir abartı ve olmadık tevillerle Sünnî çizgiye çekilmesi çabası kimseyi yanıltmamalıdır. Zira İbn-i Arabî hakkındaki mesele de özü itibarıyla burada başlamaktadır, demektedir. Müellif burada, esasen onun söylemi veya tespitleri inanca konu edilmeden değerlendirilebilse gerçek anlamda neler söylediği daha iyi kavranabilecek ve dolayısıyla gerçek bir düşünür olduğu anlaşılabilir. Akman'a göre İbn-i Arabî'nin sistemi, felsefî gelenekten ve meşhur filozoflara ait mirastan süzölmüş farklı bir versiyondur. Ne var ki yazılarına dini hikmet atfetmek veya gizem büründürerek inanç konusu haline getirmek kabul edilemez bir gayrettir, demektedir (sf. 322).

İbn-i Arabî Firavun'un imanını geçerli saymaktadır. Akman, onun bu düşüncesiyle tezata düştüğünü vurgulamaktadır. Çünkü: el-Fütûhât'u'l-Mekkiyye'de Firavun'u ebedî cehennemlikler arasında saymaktadır. Buna rağmen hem yine Fütûhât'ın başka yerlerinde hem de Füsûs'da onun “tahir mutahhar” biçimde öldüğünü söylemektedir. Akman'a göre o, kimi çevrelerin baskısını üzerine çekmemek adına böyle bir tavır sergilemektedir. Yazar bu nedenle İbn-i Arabî'nin birçok destekçisi tarafından da eleştirilmiş olduğunu ifade etmektedir (sf. 333-360).

Eserin IV. bölümünde İbn-i Arabî'nin kadın, din ve cehenneme yaklaşımına değinilmektedir. Buna göre İbn-i Arabî kadın ile erkeği eşit görmekte ve kadının namazda imamlık yapabileceğini belirtmektedir (sf. 366). İbn-i Arabî'ye göre kadınlar ister halifelik isterse kutupluk olsun bütün makamlarda erkekle eşit düzeydedir. Dahası kadın, bazen öğretmen, mürşit, şeyh ve annedir. Akman eserinde İbn-i Arabî'nin on dört sene hizmet ettiği bir kadından bahsetmekte; bunların aralarındaki ilişkiye değinmekte ve bu kadının İbn-i Arabî'nin hayatında mürşit, velî ve mürit olarak görüldüğünü belirtmektedir.

“İbn-i Arabî'nin hayatna baktığımızda, onun, kadından üçüncü şahıs olarak bahseden bir teori adamı değil tecrübe ve pratik adamı olduğunu görürüz.” (sf. 366)

Yazarın ifadesine göre İbn-i Arabî, bütün tapınmaların temelinde aşk olduğunu düşünmektedir. O, aşka sûfilik zemininde farklı anlamlar yüklemiştir. Akman burada İbn-i Arabî'nin aşk değerlendirmelerini eleştirip bunun haddi aşma (aşırılık) demeye geldiğini belirtmekte ve onun aşk terimi ile yeni bir dinî anlayış ihdas ettiğini ifade etmektedir.

“İbn-i Arabî'nin geliştirip yaydığı bu felsefe, peşinden güçlü bir ibâhîye rûhu doğurmaktadır. Nitekim tarihte bu düşünce ve yaşantıyla boy göstermiş çok sayıda zevâttan bahsedilmekte ve tasavvufun da, meşrûyetini ve mevkisini sürdürmek adına böylesi kimlik ve yapılardan sürekli bir teberrî çabasından bahsedilmektedir.” (sf. 425)

Kitaptaki ifadeye göre G. Scattolin, İbn-i Arabî'nin zımnilere dair fetvası bağlamında, onun tam bir şeriat savunucusu olduğunu ifade etmiştir. Buna karşılık Akman, İbn-i Arabî'nin bu fetvayı, arka planda duran muhaliflerinin baskısıyla verdiğini ifade etmektedir (sf. 426). İbn-i Arabî'ye göre cehennem ve azabı sanıldığı gibi süresiz değildir. Akman Ehl-i Sünnet esasında bu türden görüşlere karşı geldiğini ve cehennem süresiz olduğunu savunduklarını ancak nedense bu konuda İbn-i Arabî'ye ilişmediklerini ifade etmektedir. (sf. 442-445).

Eserin V. bölümünde İbn-i Arabî'nin başvurduğu kaynaklara, onun Şia ve felsefeyle ilişkisine değinilmiştir. Akman, tasavvufun Şiilikten etkilendiğini, birbirlerine muhalif gibi görünen bu ekollerin filhakika birbirinin etkisinde kalıp geliştiğini iddia etmektedir. Onların etkilenmelerini ise, farklı kaynak ve düşünürlerden iktibaslar yaparak Şiilik muhitinde irfan denilenin Sünnî çevrede tasavvuf olarak isimlendirildiğini ifade etmektedir. Bu anlamda Şiilikteki “imamet” inancı ile tasavvuf anlayışındaki “velâyet” fikrinin birbirini beslediğini belirtmektedir (sf. 461-462).

Akman'ın bu eserinden, İbn-i Arabî'nin Şii batınılığından son derecede etkilendiğini, ayrıca İhvân-ı Safâ risaleleri gibi felsefi eserlerle burç felsefesinden etkilendiğini söylemektedir. Onun herhangi bir husustaki düşüncesini dillendirirken felsefeyi, kelamı ve tasavvufu sentezleyerek o alandaki fikir yapısını kurgulamaya çalıştığını öğrenmekteyiz (sf. 491). Akman bu türden tespitleriyle İbn-i Arabî'nin bilinen yönünden farklı bir kimliğe sahip olduğuna vurgu yapmaktadır.

Eserin VI. bölümü, İbn-i Arabî'nin yaşamına ve bu süreçte ona yönelik eleştirilere ayrılmıştır. Kitapta, İbn-i Arabî'nin Osmanlı itikadi ve felsefî düşüncesine, aynı zamanda sanat ve mimarisine büyük bir etkisinin olduğu ifade edilmektedir. (sf. 543)

Yazarın ifadesine göre İbn-i Arabî hem İslam hem Batı âleminin ilgi odağı olmuş ve bu sayede batıda “Gelenekselci Ekol” ismiyle bir ekolün oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bunun tehlikesine işaret eden Akman bu akım ile İbn-i Arabî üzerinden bir vahdet-i edyan fikri yayılmaya çalışıldığını dolayısıyla dikkat edilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. (sf. 573)

Akman eserinde İbn-i Arabî'ye yönelik tenkitler bağlamında, İbn-i Arabî ve tasavvuf çevrelerince temellendirilmiş olan vahdet-i edyan, vücûd, velâyet, hayır, şer, ahiret, ulûhiyet ve dinle ilgili konulara değinmiş ve konu etrafında getirilen eleştirilere değinmiştir. (sf. 591-627)

“İbn-i Arabî'ye yöneltilen eleştirilerin, genel anlamda sûfiyye mesleğinden olanlar ile olmayanların tenkitleri şeklinde iki ana başlıkta toplanması mümkündür. Tasavvuf mensubu münekkitlerin en önemlileri, Alâuddevle-i Simnânî (v.736/1336), Abdulkerim el-Cîlî (v.826/1422), İmâm-ı Rabbânî ve Veliyyullah Dihlevî gibi aynı meslekten kimselerdir.” (sf. 598)

Sonuç olarak Mustafa Akman'ın büyük bir gayret ve çaba göstererek hazırlamış olduğu “İbn-i Arabî Kelamî Tartışmalar, Sorular, Şüpheler” isimli bu eseri konuyu efradını cami bir şekliyle ele almaktadır. Burada yapılan atıflara bakıldığında ana kaynaklara çok iyi bir şekilde ulaşıldığı görülmektedir. Yazar özetle Muhyiddin b. Arabî'yi hem önemli bir sûfî, hem de büyük bir filozof olarak gördüğünü ifade etmektedir..